

W.S. Huberts

Wie was de censor?

Het letterkundig leven in de jaren 1940-1945 is in sterke mate beïnvloed door de Duitse bezettingsoverheid. Het is de bedoeling van de Duitsers geweest Nederland langs de wegen der geleidelijkheid te nazificeren. Om deze reden werd het Nederlandse bestuursapparaat grotendeels ongemoeid gelaten – althans in de eerste oorlogsjaren. Boven dit apparaat werden Duitse nazi's geplaatst, die de werkelijke macht in handen hadden. Het is wellicht onvriendelijk uitgedrukt, maar niet geheel bezijden de waarheid wanneer men zegt dat de Nederlandse ambtenaren als stromannen van de Duitse machthebbers functioneerden. Dat deze versluierende machtsstructuur niet aan iedereen bekend was moge evident zijn, minder begrijpelijk is het dat de gevolgen daarvan zelfs in 1985 nog zichtbaar zijn.

Zoals bekend werd de essaybundel *Muiterij tegen het etmaal* (1942) van Simon Vestdijk het slachtoffer van de Duitse censuur. Uitgebreide informatie hierover is te vinden in *De Nieuwe Orde en de Nederlandse letterkunde 1940-1945* ('s-Gravenhage 1985), p. 74-75. Deze affaire kwam voor het eerst aan de orde in de bibliografie *Vestdijk in kaart*, samengesteld door het Nederlands Letterkundig Museum en Documentatiecentrum (Den Haag 1967, p. 23). Hier wordt de schuldige aan de censuur gezocht op het Departement van Volksvoorlichting en Kunsten. Hans Visser zoekt de schuldige elders. In zijn artikel 'Simon Vestdijk, zijn leven en zijn werk' (*Bzzlletin* 93, februari 1982, p. 9) legt hij de oorzaak van de censuur bij het Reichskommissariat. In haar werk *Het clandestiene boek 1940-1945* (Amsterdam 1983) sluit Lisette Lewin zich weer aan bij Daisy Wolthers, de samenstelster van de bibliografie *Vestdijk in kaart*. Ook zij is namelijk van mening dat het Departement van Volksvoorlichting en Kunsten als censor fungeerde (p. 178). Ook in de onlangs verschenen definitieve uitgave van de correspondentie tussen Simon Vestdijk en Theun de Vries (S. Vestdijk & Theun de Vries: *Briefwisseling*, bezorgd door S.A.J. van Faassen, Amsterdam 1985) wordt opnieuw het Departement van Volksvoorlichting en Kunsten als schuldige

ensor opgevoerd (p. 266). De vraag ligt voor de hand: wie is nu de censor geweest van *Muiterij tegen het etmaal*? Het antwoord wordt gegeven door het archief van de Afdeeling Boekwezen van het Departement van Volksvoorlichting en Kunsten, aanwezig op het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie. Hieruit blijkt eenduidig dat het Reichskommissariat als censor optrad, en niet het Departement van Volksvoorlichting en Kunsten (zie de bijgevoegde brief d.d. 12. December 1941 van het Reichskommissariat aan het Departement van Volksvoorlichting en Kunsten).

De verwarring over de vraag wie nu verantwoordelijk voor de censuur was, is kunnen ontstaan door de gecompliceerde ambtelijke weg die gevolgd werd. Wanneer het de Afdeeling Boekwezen (hoofd: dr. J. van Ham) ter ore kwam dat een literair werk zou worden uitgegeven, werd de uitgever aangeschreven met het verzoek het manuscript of de drukproeven naar het Bureau Lectoraat (hoofd: mej. dr. M. Stomps) van het Departement van Volksvoorlichting en Kunsten te zenden. Dit Bureau Lectoraat was een onderafdeling van de Afdeeling Boekwezen.¹ Het Bureau Lectoraat had een aantal lectoren in dienst die tot taak hadden het werk te lezen en er een rapport over samen te stellen, waarbij dit rapport tevens een advies diende te behelzen of het werk in kwestie voor uitgave in aanmerking zou kunnen komen. De volgende stap was dat de Afdeeling Boekwezen dit rapport, te zamen met het manuscript of de drukproeven, naar het Referat Schrifttum (hoofd: H. Lohse) van het Reichskommissariat zond. Lohse (formeel: het Reichskommissariat) stelde na goedkeuring door dr. J. Bergfeld (hoofd van de Abteilung Kultur) vervolgens het Departement van Volksvoorlichting en Kunsten, in casu de Afdeeling Boekwezen, op de hoogte van zijn oordeel (dit is dus de brief van 12. December 1941). Hierop berichtte de Afdeeling Boekwezen de uitgever wat het oordeel van het Reichskommissariat was. Daar iedere uitgever uitsluitend contact had met de Afdeeling Boekwezen van het Departement van Volksvoorlichting en Kunsten, werd de indruk gewekt alsof de censuur van deze instantie afkomstig was. Dit is dus niet het geval. Het Reichskommissariat nam de uiteindelijke beslissing.²

Overigens vond de censuur waarvan *Muiterij tegen het etmaal* het slachtoffer werd in verschillende etappes plaats, zo vertelt ons de briefwisseling tussen dr. J. van Ham en Vestdijks uitgever A.A.M. Stols. Nadat de oorspronkelijke versie van *Muiterij tegen het etmaal* door het Reichskommissariat was afgewezen, diende Stols een tweede versie in.

In deze versie waren alle, de Duitsers onwelgevallige essays weggelaten. Ook deze versie viel echter ten prooi aan censurerende maatregelen, die ditmaal van Van Ham zelf lijken te komen (zie de bijgevoegde brief van 22 jan. 1942 van Van Ham aan Stols). In het archief van de Afdeeling Boekwezen is geen aanwijzing te vinden die zou kunnen aantonen dat de wijzigingen die Van Ham hier voorstelt, op Duitse instigatie moeten worden aangebracht. De indruk wordt gewekt alsof Van Ham zich hier zelf de rol van censor-in-de-tweede-graad aanmeet. Welke wijzigingen het gevolg van deze brief zijn geweest en of deze censuur wellicht tòch op last van het Reichskommissariat tot stand is gekomen, zijn vragen die het archief van de Afdeeling Boekwezen niet beantwoordt. Hiervoor zal ander archiefmateriaal moeten worden geraadpleegd; zoals het archief van uitgeverij Stols of de correspondentie tussen Stols en Vestdijk.

Concluderend: duidelijk is in ieder geval dat de voornaamste censuur die op *Muiterij tegen het etmaal* werd gepleegd, op last van het Reichskommissariat tot stand gekomen is. Het Departement van Volksvoorlichting en Kunsten was hier in de persoon van Van Ham van de Afdeeling Boekwezen het verlengstuk van de Duitse bezettingsmacht. Als zodanig voerde hij de Duitse cultuurpolitiek uit.

september 1985 (met dank aan Mw. P.C. Gerritse, Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie)

Noten

1. De gezagsverhoudingen lagen in deze periode dus als volgt: Secretaris-Generaal van het Departement van Volksvoorlichting en Kunsten dr. T. Goede-waagen – Hoofd van de Afdeeling Boekwezen dr. J. van Ham – Leidster van het Bureau Lectoraat mej. dr. M. Stomps.
2. Voor alle duidelijkheid geef ik hier beknopt dat deel van de ambtelijke structuur van het Reichskommissariat dat in de jaren 1941-1942 betrekking had op de censuur van literaire werken: Reichskommissar dr. A. Seyss-Inquart – Generalkommissar zur besonderen Verwendung F. Schmidt – Hauptabteilung Volksaufklärung und Propaganda (hoofd: H. Gernand) – Abteilung Kultur (hoofd: dr. J. Bergfeld) – Referat Schrifttum (hoofd: H. Lohse).

No. 259 c BW 194/.

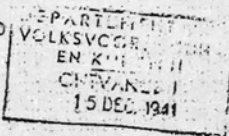
m.

DER REICHSKOMMISSAR
FÜR DIE BESetzten NIEDERLANDISCHEN GEBIETE

DER GENERALKOMMISSAR
ZUR BESONDEREN VERWENDUNG
HAUPTABTEILUNG VOLKSAUFKLÄRUNG UND
PROPAGANDA

DEN HAAG, den 12. Dezember 1941
Inuiterdijk 20
L/v.R.

Ref. Schrifttum
VP.800/7.4.41/ve 2,10

B.W. vl.

An das
Departement van Volksvoorlichting
en Kunsten

D e n H a a g

Prinsessegracht 21

Über den Leiter der Abt. Kultur

Unter Bezugnahme auf die heutige Frühbesprechung
werden anbei die Druckfahnen von S. V e s t d i j k ,
"Mutterij tegen het etmaal" Teil I - Froza (Verlag:
A.A.M. Stols, Den Haag) zurückgesandt.

Es wird darauf verwiesen, die Druckfahnen des zweiten
Teiles und der weiteren Veröffentlichungen anzufordern.

Die Aufnahme der Beiträge: Seite 99 von Wells "Vernietigende onpartijdigheid" bis einschl. 128 von Sartre "Koude satire" sind zu streichen; desgleichen bestehen hierseits Bedenken gegen die Aufnahme des Beitrages von Du Perron, "Het Ik in een roman en kroniek".

Um weitere Veranlassung wird geceten.

Im Auftrag:

DEPARTEMENT VAN VOLKSVOORLICHTING EN KUNSTEN

No.	Afd.	ONDERWERP	Tp.	Coll.	ANTWOORD OF SCHRIJVEN VAN
93 ^a	EW	Papier.	Wa		20-1-142 No.

Verzoeken bij beantwoording datum, nummer en afdeling van dit schrijven te vermelden. Uw antwoord gelieve U te adresseren aan het Departement van Volksvoortlichting en Kunsten, zonder vermelding van persoonsnamen.

'S-GRAVENHAGE, 22 JAN. 1942
PRINSESSINGRACHT 21
TELEFOON 180130

Den Heer A.A.M. STOLS,
Uitgever,
Nobelstraat 27^a,
'S-GRAVENHAGE.

Maar aanleiding van ons telefonisch onderhoud zend ik U hierbij de aanvullende artikelen van S. Vestdijk terug ter nadere bestudeering.

De plaatsen die bezwaar zouden kunnen opleveren, zijn met potlood aangegeven.

De Secretaris-Generaal,
namens dezen,
het Hoofd van de Afdeling
Boekwezen,

Bijlage: 1 handschrift.